

// DOSSIER: *EL RECORD DE
LES GERMANIES*

Alimares en la fosca. *Martí de Viciana i la Germania*

[*Alimares en la fosca. Martí de Viciana and the Germanies*]

JOAN IBORRA

Universitat de València

Joan.iborrax@gmail.com

RESUM: El *Libro quarto* de Martí de Viciana recull la relació més minuciosa, incisiva i fonamental que es coneix de la revolta de les Germanies de València, en un episodi de la qual, succeït a Alcanyís, fou mort el seu pare. Una part del contingut d'aquesta quarta part està constituït per l'experiència personal —fou testimoni presencial de moltes actuacions, tant reialistes com agermanades—. En conjunt, resulta bastant equànime, malgrat la parcialitat manifesta en alguns passatges de l'obra i les alteracions, manipulacions i heterodòxies històriques contingudes al llibre. Per a la redacció, l'autor consultà nombrosos testimonis coetanis i material històric en arxius locals. A més, utilitzà una considerable suma de documentació oficial facilitada per ordre del virrei, el comte de Melito.

PARAULES CLAU: germania, historiografia, País Valencià, noblesa, Regne de València.

ABSTRACT: *Libro quarto* by Martí de Viciana gathers the most detailed, incisive and fundamental account of the revolt of the Germanies de València that is known—in an episode of which, occurred at Alcanyís, his father was killed. The basis for this fourth part is personal experience—he witnessed many conflicts and confrontations in between royalists and supporters of the Germanies. Overall, it turns out to be quite neutral, despite the partiality expressed in some passages of the work and the historical alterations, manipulations and heterodoxies contained in the book. For this work, the author consulted numerous contemporary testimonies and historical material in local archives. Furthermore, he used a considerable amount of official documentation as per commanded by the viceroy, the Count of Melito.

KEYWORDS: Germanies, historiography, Valencian country, nobility, Kingdom of Valencia

Recepció: 13/04/2021. Acceptació: 05/05/2021. Publicació: 28/10/2021

1. Context familiar

Procedent d'una nissaga de la petita noblesa valenciana ben relacionada amb la corona, Rafael Martí de Viciano nasqué a Borriana el 24 d'octubre de l'any 1502 i morí a la mateixa ciutat l'any 1582, possiblement el 21 maig. Els seus orígens familiars han sigut objecte d'una llarga controvèrsia historiogràfica que s'allunya del propòsit d'aquest article, un resum important de la qual hom pot consultar a Sebastià García Martínez (1983: 27-64) i Joan Iborra (2002: 9-13), entre d'altres obres. L'historiador era net de l'escriptor i humanista Martí de Viciano *el Vell*, portantveus del general governador dellà del riu Uixó, dita també governació de la Plana. La tradició bibliogràfica propiciada pel mateix historiador situava l'assentament familiar al Regne de València des de la conquesta jaumina, a partir d'uns foscos orígens anglesos. Fins i tot algun historiador el feu descendir «de procedència anglesa, y regia stirpe» (Forner Tichell 2002: 3). Les darreres recerques, però, plantegen l'arribada de l'avi de l'historiador, Martí de Viciano, *el Vell*, a Borriana procedent de la ciutat aragonesa de Terol. Joan II el nomenà cavaller amb un privilegi redactat a Calataiud l'any 1461, data més llunyana en què ha sigut documentat un Viciano (Ferrando 2002: 21-35). Poc després, el 7 de juliol de 1476, esdevingué comanador de Borriana de l'orde de Calatrava i posteriorment exercí els càrrecs de portantveus i coper de Ferran II. En morir, el substituï com a portantveus de la Plana el seu fill Rampston, que tingué un protagonisme eminent en la guerra de la Germania.

Bandejat el suposat origen britànic, la trajectòria vital del cronista va lligada perceptiblement a la ciutat de València sota la decisiva influència del seu oncle Rampston. L'escriptor feia servir el títol de «magnífic senyor de Carabona», de la qual senyoria tan sols exercia el domini útil, l'eminent pertanyia al marquès de Guadalest. Malgrat que alguns historiadors li atribueixen la titulació en ambdós drets, no figura aquesta circumstància al registre de l'Estudi General de València. Llavors, l'exercici de la professió de notari no

* Projecte de recerca del MICINN «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (VI), Ref. FFI2017-83960-P (AEI/FEDER, UE)».

exigia la graduació en Dret. Coneixem que estudià a ciutat (Rodríguez 2003: 34), que visqué a València entre 1519 i 1520, en una casa pròxima al convent de Sant Cristòfor, i que probablement degué fugir del «cap e mare del regne» quan els agermanats intentaren assolar la casa pairal en resposta a les coercions exercides pel governador de la Plana, oncle seu, a les comarques del nord del País Valencià.

Finides les alteracions agermanades, Martí de Viciania retornà a Borriana. Fet i fet, no tingué ocasió d'accedir al servei reial. Fou patge de llança de Joan de Borja, duc de Gandia. Segons el seu relat, en la guerra d'Espadà de 1526 tingué un protagonista actiu: «Vi, a xxvi de julio año de MDXXVI, matar a mi lado, en el lugar de Villaelín, a mosén Joan de Ciurana» (Viciania 2002: 374). Hi actuà de notari i escrivà del batle de la vila de Borriana durant el bienni 1533-1534. Documentalment (Forner Tichell 2002: 222-224) hi ha constància d'aquesta activitat durant el període 1554-1573 i 1576.

Per a Ardit (2002: 20-22), durant l'estada a Dènia, ja «devia estar definida la vocació d'historiador» encara que el mateix autor (Viciania 2002: 13) manifestava haver-se decantat pels estudis històrics des de ben menut: «Desde mi infancia naturaleza me convidó a leer y entender en libros de aprovados scriptores, e vine por ello a aficionarme a la historia». Certament dins la família hi existia el clima necessari perquè la criatura es formés en història. Una labor que, si acceptem l'afirmació vicianesca, perdurà durant més de quaranta-sis anys. L'asseveració ha sigut contestada ferventment pels estudiosos de la seua obra. Fora creïble si atenem a la circumstància que tan sols amb divuit anys es posà al servei del seu oncle i actuà de missatger entre el governador de la Plana i el comte de Melito. En realitat, durant la redacció dels llibres segon i tercer, consultà nombrosos arxius atès que les indicacions a la recerca es corresponen amb el període 1560-1564, amb molt poques referències als anys anteriors. Tot i això, el cronista (Viciania 2005: 555) no s'està d'afirmar a l'epíleg del *Libro quarto* que els treballs de redacció començaren l'any 1517:

Para referir las devidas gracias a nuestro señor Dios, que me ha conservado y porrogado los días de mi vida, con que llegasse al fin y cabo de la

copilacion de la Crónica de Valencia que, a XXVII de setiembre año del nacimiento de nuestro salvador Jesuchristo de MDXVII propuse continuar hasta en este día de XVI de março MDLXVI que se pone el finiquito de mi deuda.

Un acabament que s'ajusta com l'anell al dit a la data en què finí la impressió del *Libro quarto*. Alguns estudiosos no han acabat de donar crèdit a tal paràgraf encara que no és l'únic lloc on el cronista expressa aquesta llarga tasca. Rodríguez Condesa (2003: 35) suggereix a peu de pàgina que potser es tractés d'un error de transcripció i s'hagués omès la xifra X en l'any, és a dir, que devia posar MDXXVII en lloc de MDXVII, quan l'historiador tenia vint-i-set anys. Al pròleg del *Libro segundo*, el cronista escriu que s'havia dedicat més de «quarenta seis años» a la història. Al *Libro tercero*, en la dedicatòria a l'arquebisbe de Saragossa, torna a manifestar que l'afició li provenia «desde el tiempo de mi tierna edad». (García Martínez 1983: 46) Entenem que la insistència a l'hora de manifestar aquesta dedicació Viciana pretenia afermar la seua personalitat i explicar que la vocació històrica la tenia assumida des de ben jove.

2. Testimoni directe

El relat, excepcional, que realitza Martí de Viciana sobre la guerra entre agermanats i mascarats és un testimoni agut, cronològicament fidel, excepte algunes alteracions temporals imperceptibles, exigència de la narració dels diversos escenaris on ocorren les accions, a més d'alguns *flashbacks* que tractarem posteriorment. La relació de la revolta ocupa tot el volum del *Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, en el qual Viciana desplega una descripció dels fets relativament ajustada o neutral, en ocasions comprensiva amb les raons de la revolta i quasi sempre paternalista. Els judicis de valor són habitualment parcials, moltes vegades matisats i s'entenen per la *militància* reialista de l'autor. Per a Vicent Escartí (2009a: 289), Vi-

ciana escriu des de la voluntat nobiliària i enaltidora de l'imperi, on la noblesa, els representats reials i la monarquia sempre ixen ben parats.

La Germania ha sigut un moviment que ha generat una enorme bibliografia que no cal ressenyar ara i ací. En tot cas vegeu l'extraordinari balanç que n'ha fet Pablo Pérez (2020: 17-86). Tanmateix, dins la dialèctica agermanada, la divisió entre radicals i moderats ha estat present en la major part de la historiografia sobre la Germania. Una segmentació que a hores d'ara es mostra un poc incerta atesa la dificultat d'aplicar aquests apel·latius als agermanats mentre que s'evita aplicar el mateix criteri a l'hora de valorar la trajectòria dels dirigents reialistes, entre els quals hi existien nombrosos exemples d'intransigència i extremisme antiagermanat. Per a Terol (2002b: 514-515) aquest dualisme prové d'un apriorisme exagerat que simplifica l'anàlisi i enquadra uns comportaments que exigirien una lectura més minuciosa per a determinar les trajectòries socials dels grups de poder a les diverses poblacions agermanades del País Valencià. En tot cas, són categoritzacions excessivament simples que afluixen la visió que exigeix un moviment tan divers i polièdric com la Germania.

L'autor hi barreja relats familiars, testimonis coetanis, vivències personals i sobretot una massa documental extraordinària que serveix de canemàs per a bastir la construcció de la crònica. Es tracta de lletres, missives oficials, documents encreuats entre les diverses organitzacions, ordres reials, municipals, etc. Sebastià Garcia (1983: 199-201) inventarià 237 documents inclosos a la crònica relacionats amb l'alçament agermanat. Del textos transcrits, 201 corresponen al procés revolucionari i a la guerra entre ambdós bàndols, amb una preponderància del sector reialista amb 181 documents que confereixen un caire '*oficialista*' a la crònica. Al marge hi resten els inicis del moviment i la repressió posterior amb un total de nou textos. No ens hem d'estranyar d'aquesta opció vista la ideologia pronobiliària de l'autor que concep la noblesa estructurada al voltant d'un rei, en aquest cas l'emperador Carles V, o els seus descendents (Escartí 2009b: 624-625). Hem de destacar algunes converses versemblants recreades o reformulades pel cronista, amb l'estil directe típic del Renaixement, com la mantinguda entre Joan Llorenç i Guillem

Sorolla, que ocupa l'extensió d'un capítol, dedicat tot just al naixement de la Germania. L'espai és aprofitat per l'historiador per a enumerar els greuges patits per les classes menestrals: mala administració de la juraderia, justícia discriminatòria en favor de la noblesa i els abusos dels cavallers sobre la gent del poble. Una relació de mals que Viciana descriu amb certa tolerància sobre l'alçament, «por ser plática fundada sobre razón, a lo menos en la primera haz» (Viciana 2005: 19), amb el matís necessari perquè ningú no s'enganye. Aquestes reclamacions fornirien posteriorment la ideologia agermanada. Alguns autors com Pablo Pérez (1996: 148) qualifiquen la conversa com a «apòcrifa». Per a Eulàlia Duran (1982: 149) el text «aporta una anàlisi concisa i ben estructurada de la situació».

La narració contrasta vivament amb d'altres relacions contemporànies, més àcides i agressives amb els agermanats, com les cròniques d'Escolano i Diago. Fetes les primeres passes, Viciana (2005: 38) exalta el moviment sense embuts:

Hecha que fue la elección de los XIII síndicos como a superiores de todos los de la Germania, fueron muy respetados y estimados, más que ningún otro official, por más preeminente que fuese. Y luego que començaron a regir y gobernar el officio, por entrar en fama de personas justificadas, hazían algunas cosas bien hechas.

Un criteri que muda a conveniència al llarg del llibre com veurem a continuació. Durant el mes de gener 1520, una ambaixada dels Tretze es desplaçà a Barcelona per a demanar al rei que revoqués la prohibició d'organitzar desfilades militars i reunions i que autoritzés la Germania. Els ambaixadors foren rebuts pel monarca a la ciutat de Lleida i aconseguiren els seus objectius. Per a desacreditar l'èxit agermanat, Viciana (2005: 48) conclou que «todo era falso» perquè ni tan sols el braç militar tenia el poder suficient i òbviament, aquest braç no era regit pels agermanats. Una línia de conducta que seguiren els oficials reials i l'estament militar, que no donaren crèdit a les lletres expedides pel monarca (Vallés 2000: 78). Les credencials obtingudes pels ambaixadors en aquella visita, especialment la lletra reial signada a Fraga el 31 de gener 1520

amb què autoritzava l'adehenament i restablia els privilegis, serviren de suport a l'agermanament general del País Valencià que inhabilita Viciana (2005: 56) «desta manera engañaron millares de hombres». Uns documents aconseguits sota l'ombra hàbil d'un personatge de la cort quasi desconegut: el regent del Consell de la Corona d'Aragó Garcés de Jaunas, segons Pablo Pérez (2017: 121-135). El cronista afirmava implacable (Viciana 2005: 54): «Pues los XIII tuvieron bien asentado su negocio, tendieron sus alas a la sombra del regente micer Garcés, porque en todo les favorecía mucho».

Són nombroses les ocasions en què, sota la bonesa de les paraules, s'ama-ga una maliciosa intenció, passada la contesa, de carregar contra el moviment agermanat (Viciana 2005: 57):

Haunque en la Germania había algunos hombres con buena y sana intención, a uno destos había mil malos y escandalosos que no querían cosa buena sino llevar los negocios con las armas. Y así fue que no hallaréis en toda esta historia palabra de agermanado que no sea virtuosa y buena, ni obra ni efecto que no sea malo y condenado.

L'historiador fa comentaris laudatoris que eleva al general per a dissoldre la importància dels fets. El dimarts de Carnestoltes, 20 de febrer 1520, després de ser autoritzada la Germania per Carles I, els Tretze ordenaren una ressenya general, punt d'inflexió de l'expansió agermanada, que Viciana (2005: 58) qualifica positivament: «Y fue ésta la primera resseña general que los agermanados hizieron, la qual fue hermosa vista, porque los valencianos todo lo hazen con mucha gracia y perfección». Enmig de les fortes tensions entre el lloctinent i els Tretze de València, aquests demanaren al marquès de Zenete, germà del virrei que llavors residia a València, que acceptés assumir el càrrec de governador per absència del titular Lluís de Cabanyelles. El marquès acceptà la proposta amb dues condicions: que retornés l'exèrcit agermanat i que posaren a disposició seua cinc-cents homes dels oficis per a salvaguardar la seua persona. Acceptades les condicions i sabuda la notícia pel poble pla, Viciana (2005: 360-361) no s'està de burlar-se de l'alegria demostrada pels menestrals amb un comentari

sarcàstic i desdenyós sobre el comportament de la gent, sobretot perquè jugaven a un joc típic de la noblesa, el joc de canyes:

Sabido por el pueblo que el marqués fue contento, hizieron muchas alegrías y fiestas y especialmente el día de San Pedro, ciertos menestrales sallieron bien adereçados de vestidos, y cavallos y criados y jugaron a cañas en el mercado, que fue cosa de ver por ser fiesta contrahecha como oficio de mona, de que muchos más reyeron que no alabaron a los jugadores.

Hi sovintegen els comentaris positius sobre alguns membres de la Germania (Viciana 2005: 120): «Vicent Périz, hombre de insuperable corazón y muy brioso y que le prometía por su ventura tener grande mando». Una valoració que canvia radicalment durant l'agonia agermanada, amb Vicent Peris retornat a València pel mes de setembre 1522 i posat en crida i cerca. En aquesta ocasió Viciana (2005: 491) no dubta a qualificar Peris de «tirano» i «enemigo de Dios, y del rey, y de la ciudad y de todos los buenos». El marquès de Zenete havia reclutat quasi vuit mil efectius per a anar contra poc més de cent partidaris de Peris que s'havien refugiat a ciutat.

El vint-i-cinc de juliol 1521, dia de Sant Jaume, es produí la batalla del Vernissa en què les tropes mascarades foren derrotades severament i els principals cavallers hagueren de fugir cames ajudeu-me vers un refugi segur com Dénia. En la descarnada narració, el cronista juga en ambdós bàndols i pondera amb eficàcia les accions dels uns i dels altres sense mirar a qui corresponen. Durant l'atac de l'exèrcit reialista, els agermanats tingueren un comportament heroic que constata Viciana (2005: 399) sense capteniment de cap classe:

Arremetió con hasta CC de cavallo a la mano izquierda de los enemigos, pretendiendo romperlos por allí y dalles en la retaguardia bolviendo sobre ellos, pero no pudo, porque los agermanados de aquella parte rezastreron valerosamente con escopetería. Y para podello mejor hazer juntáronse a un montezillo de la tierra de Verniça, en el qual estavan más de mil moços de los agermanados con hondas que descargaron una ruciada de piedras tan grande que hizieron daño y espantaron los cavallos.

A mesura que avança la redacció del llibre, els criteris *neutrals* escassegen i apareixen oportunament els comentaris despectius, hiperbòlics i carregosos contra els agermanats, com els produïts a Xàtiva. La batalla d'Oriola estava preparant-se, el virrei havia demanat reforços per al seu exèrcit. Els agermanats de Xàtiva havien decidit enviar una bandera i demanaren a d'altres poblacions del sud que es reuniren amb ells a Alcoi. Els esperaria el capità general de Xàtiva, el frare Miquel Garcia «varón muy valiente y diestro en la guerra». Rere aquesta disposició a cantar l'excel·lència del capità agermanat, venia la disculpa, adobada amb la transcripció d'uns versos carregats de metzina de Joan Baptista Anyés, furibund antiagermanat. Viciano (2005: 413) exculpa el frare per ser religiós, tot sabent que havia participat activament en la guerra:

El padre fue más voluntario a la sazón que devoto y retrahído religioso, porque abiertamente se mostraban las obras y efectos de la Germanía ser hechos fuera límites de razón y por personas sin auctoridad alguna que tuviessen del rey ni del virey, antes con escándalos, robos, muertes y sediciones todo lo hazían.

Anyés escriu contra el poble sense cap empatx i ple d'acusacions: inconstant, mutable, desagratit, sediciós el poble menyspreable, insolent, i furiós, sense ment, no es regeix per cap consell, per cap raó... No li dol al cronista aquesta caricatura del moviment, ans el contrari, la dona per bona i la inclou dins la seua història.

Malgrat la barbàrie del *sacco* d'Oriola a càrrec del marquès de los Vélez (Carrasco Rodríguez 1998-99: 219-234), les tropes del qual fins i tot arranquen portes, reixes i claus i fins i tot obriren les tombes, Viciano (2005: 432) li dedica un paràgraf amb paraules elogioses que basculen sobre una afirmació falsa «Mucho devemos al marqués de los Vélez por lo que hizo en esta jornada sirviendo al rey, gastando de su hacienda y poniendo en peligro su persona». Res no gastà en va el marquès i el comentari no deixa de ser una irrupció innecessària del cronista després d'escriure que «Los de Murcia saquearon la ciudad, llevándose con más de DC carros a Murcia el oro, plata, ropas, trigo,

cevada, cànhamo, lino, que de todo havia mucha abundancia en Orihuela». Segons indica Vallés (2000: 417), al marge del saqueig, el marquès s'embossà la quantitat de 23.545 lliures i 10 sous pels seus serveis militars.

Durant la defensa, el dotze d'agost 1521, els Tretze oriolans trameteren una lletra als Tretze de València perquè els assistissen en tropes i ajuts. La redacció de la missiva cospa com pocs documents l'estat neguitós dels oriolans, atesa la situació en què es trobaven. Però Maça, el marquès de los Vélez i l'almirall Alfons de Cardona marxaven vers la ciutat amb un gros exèrcit per a atacar-la. Viciàna (2005: 412) transcriu la dramàtica lletra que convé recordar, almenys el fragment més transcendent: «Advertid que somos cercados de gente castellana y cavalleros valencianos, que todos son enemigos crueles nuestros, y que no debríades permitir que castellanos entren en este reino».

Per a Boira (2002: 17-19) la lletra explicita cristal·linament els enemics «els uns ho són socialment, els altres nacionalment». Parem esment en la importància geoestratètica de la plaça d'Oriola. Quan el 30 d'agost la ciutat capitulà, la major part dels pobles agermanats renunciaren i acceptaren les condicions de la rendició.

En els darrers alens de la Germania s'inclou l'episodi de la crema de l'església de l'Olleria, on s'havien refugiat uns agermanats rebels. Viciàna (2005: 480) cerca un circumloqui, una frase impersonal forçada per a evitar identificar el responsable de la crema dels amotinats, tot i que no s'està d'expressar com hi niava un fort desig de venjança:

Los del virey combatieron los cercados, los quales se defendían valerosamente, haziendo mucho daño a los del virey. Creció la pelea y con ella el desseo de la vengança. Fue forçado meterles fuego a la puerta, de que fue encendido puertas, y arcas y ropas. Y, cercados todo[s], fue quemado dentro el fuerte y casa del rector e iglesia [...] Torró y muchos de los suyos en la ceniza del fuego tuvieron sus sepulturas.

La cronística contemporània no dissimula l'ordre del comte de Melito i explicita amb claredat l'autor de l'ordre. «Y lo dit virrey manà posar foch a

la església» afirma categòricament Guillem Català de Valeriola (1984: 293). Igualment de transparent es manifesta Miquel Garcia (1935: 361): «E lo virrey [...] feu-los dar foch».

L'endemà de l'assalt a la casa del virrei, comparegué una representació dels Tretze davant els jurats per excusar-se de l'avalot i els efectes que se'n derivaren. Viciano (2005: 130-132) posa en veu de Joan Llorenç un discurs de disculpa que és una traducció fidel amb alguna manipulació grollera, «abominable gritería», de l'escrit que els Tretze presentaren davant la juraderia després de la fugida del virrei, per a confirmar la fidelitat a la corona i prometre que no havien participat en l'atac. Un *modus operandi* que serveix d'estàndard de redacció de la crònica vicianesca. Podem entendre aquesta fórmula com una manipulació? Des d'una òptica purista, probablement. Des del punt de vista de l'historiador, havent passat tant de temps dels fets, resulta *comprensible* que si l'inspirador del discurs fou Llorenç, la recreació dels fets també la posés en boca seua tranquil·lament. Una cosa similar trobem en l'escrit que els jurats trameteren al rei per a excusar-se de l'atac al virrei, del qual Viciano copia algun fragment que després trasllada a un temps anterior i el fa pronunciar a Sorolla davant la juraderia per a deslliurar un pres, Antoni Pavia (Viciano 2005: 124 i 131-132) o potser Pere Puig, segons Català de Valeriola (Pérez García 1996: 163).

No cal reportar la quantitat d'apel·latius encomiàstics que ha rebut aquesta crònica, com els de García Cárcel (1981: 26) «el mejor filón historiográfico para estudiar la revuelta»; Eulàlia Duran (1982: 11) «la relació més completa i imparcial dels fets» o Sebastià Garcia (1983: 161) el qual no s'està de dir que és la «relación más completa y puntual que ha quedado de las Germanías». Molta raó menegen aquests historiadors atès que la crònica vicianesca s'ha constituït en un verdader element seminal per a les anàlisis històriques posteriors que han begut d'aquesta deu.

Al *Libro quarto* trobem recursos retòrics cercats a l'empara de la defensa dels valencians, amb la intenció manifesta de posar en relleu la fidelitat del regne a la corona. D'ací deriven descripcions admiratives sobre els agermanats que sobten per la naturalitat amb què s'han redactat. Per a aquest l'historiador, l'origen dels mals és exterior, de la gent aplegadissa que s'havia assentat al

País Valencià perquè, segons l'escriptor (Viciano 2005: 211), els agermanats són gent de costums moderats i ben organitzada que s'han vist superats per elements forans per «tener en su seqüela millares de hombres estraños advenedizos que procuran rebolver la tierra por ponerlo todo a saco». Una fórmula eficaç i adequada per a desviar l'atenció dels naturals i centrar el focus sobre els forasters que hi havien arribat els darrers anys «vagamundos y gente advenediza».

La qualitat testimonial de l'historiador es manifesta arreu del *Libro quarto*, en tant que descriu amb un nivell de detall extraordinari alguns fets que de no ser present en el moment de produir-se serien de molt difícils de narrar. Arran d'un avalot organitzat principalment per Guillem Sorolla amb la intenció de salvar un condemnat a mort, l'aldarull derivà en un atac a la casa on vivia el virrei amb la seua família. Els cronistes coetanis, entre els quals Viciano (2005: 26), suggereixen que «de la Iglesia Mayor venían corriendo muchos hombres con armas y gritando: ¡A casa del virey! ¡A casa del virey!» Comença en aquest punt una narració descriptiva de l'assalt amb una precisió de rellotge suís. Dos focus centren el relat, el carrer i l'interior de la casa del comte. Totes dues narracions corren paral·leles per a oferir-nos un fresc dinàmic del desenvolupament dels actes de protesta que acabaren amb la intervenció de Gilabert Martí, bisbe de Sogorb, el qual apaivagà els ànims i desfeu l'altercat. En alguns moments el cronista adopta la visió del narrador omniscient: «Y pues tuvo entendido el designio de la gente» i en d'altres el de narrador extern: «mandó serrar bien las puertas principales de la casa, y estuvo en una ventana de la sala que mira a la calle de la Diputación». Al carrer, relata la pressió dels agermanats com si es tractés d'un testimoni ocult: «començaron a batir puertas y ventanas, y luego vinieron muchos más con armas de todo género por la calle de Calatrava. Y a penas estos llegaron quando ya asomaron muchos otros por la calle que venían del Toçal» (Viciano 2005: 124-128).

La destresa descriptiva ateny un graó important en Viciano (2005: 501-502) quan descriu la figura de l'Encobert, potser l'única font informativa on es tracen les línies físiques del personatge amb un detallisme depurat:

Estando las cosas de la guerra en estos medios, el enemigo de naturaleza umana, para más encender el mal e infernar las almas, presentó a los

agermanados una nueva forma de pecar en esta manera, que un hombre de mediano cuerpo, membrudo, con pocas barvas y roxas, el rostro delgado, los ojos zarcos, la nariz aguileña, las manos cortas y gruesas, los pies muy gruesos sobremanera, cabellos castaños, boca muy chiquita, las piernas corvadas, la edad de XXV años, hablava muy bien castellano y del palacio; vestía una bernia de marinero parda, capotín de sayal abierto a los lados, calsones de lo mismo, de marinero, bonete castellano, una avarca de cuero de buey y otra avarca de cuero de azno por calzado.

Eulàlia Durant (1997: 121) no acaba de veure clara la versemblança del retrat, qualifica la descripció de «caricaturesca i tendenciosa» ensems que estableix una línia paral·lela amb el rei Encobert o Adonai, una imatge inclosa en un text profètic medieval.

Entenem que l'excel·lència narrativa devia formar part de la idea general desenvolupada pel cronista d'escriure la crònica agermanada, tot i que l'inici de la redacció es perllongués en el temps. Devia tenir a mà notes escrites, còpies de documents i d'altres recursos amb els quals fornir, quaranta anys després, un relat tan viu en descripcions com en detalls inusuals que qualsevol historiador es veuria impossibilitat de reproduir si no els hagués viscut en primera persona i hagués pres les mesures oportunes per a la posterior redacció.

El nivell de detallisme en la narració ateny cotes elevades en l'assalt perpetrat pel marquès de Zenete al capdavant de vuit mil hòmens contra Vicent Peris i un centenar d'agermanats i agermanades refugiats al carrer de Gràcia, on vivia el dirigent. Viciana (2005: 497) adopta una focalització gairebé zenital que li permet distingir els diferents moviments dels uns i dels altres. Tanmateix, se centra en els avatars del marquès de Zenete i obvia la defensa aferrissada dels agermanats. Tot i això, aconsegueix un fresc viu preparatori de la massacre que es produí la vesprada del 3 de març 1522 on sobresurt l'acció bèl·lica de les dones:

En todo aquel trecho de calle desde el marqués al tirano no había persona alguna, que todos estaban dentro las casas, puestos a las ventanas, ventanillas y agujeros, con escopetas, vallestas, lansas y todo género de armas. Y en lo alto de las casas, mugeres con cantos y tiestos de albaacas,

y clavellinas y otras cosas pesadas para arrojar sobre la gente en la calle [...] El tirano, enemigo de Dios y del rey, de que vido al marqués, lleno de miedo se entró en la casa, tan sin fuerças como la oveja queda de la vista del lobo. Los de Vicent Périz movieron contra el marqués en este primero encuentro mesclado, el marqués recibió muchos golpes de pica y espada sin ser herido, guardando a su persona las buenas armas y destreza de sus manos. Con todo fue herido de una cantera que le vino de lo alto de una casa, que le tomó la rodela y braço izquierdo [...] Y arremetiendo a los enemigos, animando los suyos con palabras y obras, el tirano fue muerto y degollado como a capitán de los conjurados. Su cuerpo sin cabeça fue arrastrado por la ciudad.

Noteu com el cronista s'acarnissa amb el líder agermanat i no li manquen paraules per a ressaltar la covardia de Peris. Aquest comportament és desmentit pels comentaris dels historiadors entre els quals serveix de bona mostra Escolano (1972: 1623-1624), el qual, d'ideologia profundament antiagermanada, afirma la valentia de Vicent Peris: «hazía rostro como un león». Martí, al *Libre de Antiquitats* (1994: 79), relata la traïdoria dels seus:

Fan portar lenya y pegaren foch a casa de Vicent Pérez. Y augmentant lo foch, ell donà's, y ab una escala que li posaren a la finestra en la carrera, ell avallà. Y no fon en terra, que ja l'hagueren mort a coltellades.

L'assaonador Joan Cano assassinà Peris després que el marquès d'Atzeneta hagués dit en crida pública que recompensaria la captura de Peris amb dos-cents ducats si el prenien viu i cent si li'l portaven mort, segons el testimoni de Jeroni Sòria (1960: 71). Un fet que evita citar Viciàna a través d'un tractament impersonal, centrat en la figura de Rodrigo Hurtado de Mendoza. Segons Pablo Pérez (2017: 146), fora possible que Viciàna consultés les declaracions contingudes en un registre del notari Antoni Savall, redactat quatre dies després de la mort del líder agermanat, amb nombroses confessions dels agermanats detinguts després de l'atac. Si ho feu, resulta evident que s'oblidà de narrar la defensa agermanada, que brilla per la seua absència.

Viciana passa de puntetes per la repressió postagermanada, amb poques pàgines dedicades als castics pel *crim de germania*. La narració s'allarga fins el moment en què el comte de Melito abandonà el País Valencià, moment aprofitat pel cronista per a elaborar un capítol dels fets més notables protagonitzats pel virrei i el seu germà, el marquès de Zenete. Germana de Foix arribà al país com a verdadera mà justiciera de l'emperador Carles V, enviada al regne per a castigar els *criminosos* i compondre tots aquells que havien participat de la germania. El paper exercit per la virreina no sembla que siga plat del gust del cronista perquè l'enllesteix en tan sols tres brevíssims capítols continguts en unes escasses cinc pàgines.

3. La mort del pare i la influència de l'oncle

Exigües notícies són les que han aparegut sobre el progenitor de Rafael Martí de Viciana (2002: 12) i sempre a l'ombra del seu germà o del seu fill. El cronista, però, el manté ferm en la memòria, com declara en l'epístola proemial adreçada a Ferran d'Aragó, arquebisbe de Saragossa:

Soy factura e hijo de don Martín de Viciana, el qual, siendo mayordomo de su casa, por defender la real sangre de vuestra señoría y amparar sus criados, en la iglesia de Alcañiz, celebrándose la missa en la fiesta de la Assención de Cristo Jesu, año de 1522, fue muerto por los comuneros alterados.

La personalitat tan acusada del seu oncle Rampston ha portat a la fosca la trajectòria del seu germà Martí, pare del cronista, el qual, segons García Martínez (1983: 40), patí durant tota la vida una posició secundària en la relació familiar. La mort violenta del pare actuà com una llosa pesadíssima en l'ànim del fill. Durant la primavera de 1522, el dia de l'Ascensió, l'arquebisbe de Saragossa, Ferran d'Aragó, celebrava la missa conventual a l'església col·legiata Santa Maria la Major d'Alcanyís. L'acompanyaven alts càrrecs de l'orde de Calatrava, entre els quals es trobava Martí de Viciana, comanador de l'orde

i majordom arquebisbal. En un moment determinat es produí un fort avalot entre els assistents a l'ofici, alguns dels quals arremeteren contra l'arquebisbe i el seu seguici amb resultat de mort per al comanador, en afirmació del cronista (Viciano 2002: 12) «por defender la real sangre de vuestra señoría y amparar sus criados [...] fue muerto por los comuneros alterados». Ximeno (1747: 166) exagera un xic la nota per a reblar el clau: «por defender al arzobispo con heroica fidelidad». L'arquebisbe, davant el traspàs del seu servidor, ordenà sebollir-lo en un sepulcre bastit a l'església del castell dels Calatavos o de la Concòrdia d'Alcanyís. Per a García Martínez (1976: 27), la mort violenta del pare l'empenyé cap al «partido antirrevolucionario» durant la revolta agermanada, com feu «fervorosament» la resta de la família. Probablement aquest fet el separà d'altres destinacions més afins a les exercides per son pare al servei de l'arquebisbe, acompanyà el cronista durant l'escriptura de la seua obra i es mantingué com un segell indeleble al *Libro quarto*.

Després de partir de la ciutat pel mes de juliol o agost de l'any 1520, Viciano marxà al costat del seu oncle, a Castelló, amb qui romangué almenys fins al mes de setembre, quan el governador de la Plana li encomanà una missió important. És molt probable que durant aquests temps seguís de prop els moviments agermanat i reialista atès que al començament del *Libro quarto* declara que està «scriviendo de vista toda la jornada». Una frase que enceta la seua obra sobre la Germania amb la intenció, entenem, de fer saber al lector la seua proximitat als fets ocorreguts. Aquest recurs el trobem repetit al *Libro quarto* quan vol demostrar el seu testimoniatge sobre els esdeveniments, com el cas dels documents pertanyents al virrei transcrits per Viciano (2005: 161):

Las cosas de la Germania andavan creciendo de hora en hora y el virey que lo sentía no se olvidava de hazer las prevenciones que en semejantes tiempos se deven hazer. Y esto hazía con sus cartas y con las cartas que tenía de su magstad, embiándolas a las ciudades y villas, procurando con unos y con otros, según era necesario entretener, que no se declarassen enemigos de la paz porque el patrimonio real se pudiesse conservar sin lesión. Destas cartas vi muchas que, si no fuera alargar la historia, merecían todas assentarse en ella.

Amb la proximitat del seu oncle, Viciano visqué en primera persona alguns moviments per a agermanar les poblacions septentrionals del País Valencià. Quan l'ambaixada dels Tretze de València tornava amb el cap cot cap a la ciutat per haver fracassat en l'agermanament de Morella, Viciano (2005: 179) ho especifica pristinament: «se bolvieron para Valencia sin haver hallado hermanos ni haún amigos en Morella. Todo esto vi yo que los de Morella lo embiaron por escrito al governador de la Plana». És a dir, era al costat del governador quan aquest escriví una important missiva als de Morella.

Quan esclatà la confrontació entre tots dos bàndols, realitzà diverses missions en favor dels nobles valencians, ordenades pel seu oncle Rampston. El dia 4 del mes de setembre 1520, marxà cautelosament cap a Dénia amb un memorial que contenia els detalls de les negociacions mantingudes pel seu oncle amb les poblacions antiagermanades del nord del País Valencià per a lliurar-lo al virrei. La dificultat de la travessia fins a Dénia Viciano (2005: 184) la relata així:

A nueve de setiembre llegué en Denia con la carta, la qual di al virey y expliqué la crehencia que trahía, de que el virey mostró tener mucho contento de la buena negociación. En este viage los trabajos y peligros que passé no fueron menores que si entrara a regonocer exército de los enemigos, porque a cada passo topava con hombres que preguntavan, ¿quién sois y a dónde vais? y assí fue bien necessario el favor de Dios, y saber dissimular la respuesta para salvar la vida.

Cinc dies tardà l'historiador a arribar-hi i lliurar els documents al comte de Melito. Un camí realitzat amb dificultats i problemes a través de molts pobles agermanats com descriu al text.

En altres punts l'historiador s'expressa amb un testimoniatge directe sobre els fets (Viciano 2005: 258). En un episodi en què es manifesta el control que exercien els Tretze sobre el justícia, es produí un greu avalot al mercat, on hi havia les forques, quan portaren un teixidor a penjar acusat d'haver mort d'un barber. Notem la destresa en la narració i la confirmació de la presència del cronista:

El surrogado, de que oyó a Cantí, dixo al verdugo que desatasse la soga y lo baxasse y soltasse. Y desta manera el hombre quedó con la vida y el aessor y jurados atónitos y los Treze contentos. Y la gente circunstante, que fue mucha en número, movieron grande grita por el mercado, y los que más apartados estavan vozeando dixeron: «El hombre quitan al governador». Y desembainaron de las espadas, que yo vi dellos muchos corriendo y vozeando por la calle de la Bolsería, de manera que dentro media hora toda la ciudad estuvo alterada y puesta en armas, no havien-do causa para ello.

En una ocasió en què les tropes reialistes tornaven amb el cap cot cap a la ciutat després de ser desbaratats a Silla, Viciano (2005: 488) era present en el moment de l'arribada dels cavallers i relata la burla que feren els valencians dels nobles que, derrotats, es trobaren la porta de Sant Vicent tancada:

Quando llegaron a la ciudad, hallaron la puerta que nombran de Sanct Vicente serrada, con mucha gente que la guardavan, porque toda la ciudad estava alterada y comovida de las nuevas. Yo me hallé a la puerta por la parte de fuera, donde vi muchos vellacos que quando llegavan algunos de cavallo corriendo y no podían entrar, les dezían:
— Cavallero, ¿cómo hos ha ido en Silla? Bien comistes pero no cenastes, vuestro escote con sudor del cavallo lo pagastes.

La gent que s'havia acostat atreta per la rumorologia, feia festa i gatzara dels cavallers als quals els cantaven en un fort to de burla (Bleda 2001: 691-692): «Digau, gentils hòmens,/ digau, cavallers: / de Silla a València, / qui corria més?»

4. El recurs al 'flashback'

El *Libro quarto* manté una estructura cronològica en quasi tota l'extensió, excepte quan el cronista ha de tractar fets paral·lels per als quals se serveix d'un recurs retòric, la retrospecció. El dos d'abril 1520 es produí un avalot a la

ciutat de València que pretenia traure de la presó un home «acusado del nefando crimen» de sodomia i cremar-lo viu. La gent que acudí a la presó el Diumenge de Rams per a traure per la força Llorenç Gomis, tonsurat, fou persuadida pels regidors que s'esperassen a l'endemà amb la idea que la multitud es calmes. Tanmateix, a l'alba es tornà a produir una concentració de gent amb el resultat que mentre el Consell General deliberava, els avalotats començaren a trencar les portes i el governador Lluís de Cabanyelles permeté que se l'endugueren i el cremaren per a evitar mals majors (Viciàna 2005: 71). Tot just després d'aquest motí, el cronista (Viciàna 2005: 72) es veu obligat a retornar a un temps passat, al 23 de febrer, per a narrar, més aïnes reflexionar, sobre l'ambaixada que havia de trametre Jeroni Coll a la Corunya per entrevistar-se amb Carles I:

Aquí buelve la historia algo atrás por igualar las cosas que se hazían porque, como eran diversas, no podemos tratar de todas en un punto, sino que se ha de acomodar la escriptura, de manera que, quando de unos, quando de otros, escriviremos sin dexar cosa de las que al processo de la historia nos paresca convenir.

En relatar el naixement de la Germania de Xàtiva, un capítol controvertit i contestat pels historiadors actuals, atesa la manca de documentació contrastiva (Terol 2002a: 308-311), l'autor (Viciàna 2005: 153) es remunta a una època passada a través del *flashback*: «es necesario dar a saber cómo y por qué los plebeos particulares de Xátiva se agermanaron». L'historiador pretén demostrar que la ciutat de Xàtiva havia sigut tradicionalment fidel a la monarquia i continuava per aquest camí. El text es converteix en un llarg soliloqui que disculpa el comportament de la major part de la ciutadania perquè els integrants del moviment agermanat eren «algunos pocos de los pebleos y gente baxa, que estos no fueron ni son de consideración alguna ni se puede aplicar la culpa sino a ellos solos» (Viciàna 2005: 153). Dins el mateix capítol, després d'exonerar de culpa els xativins, la narració retorna a l'any 1519 per a documentar l'acta de naixement de la Germania de Xàtiva, fruit d'un enfrontament amb la nissaga dels Sanç que, segons García Martínez (1983: 165-166),

adoptava el color d'unes bandositats nobiliàries llavors tan freqüents. La sots-governació de Xàtiva no es podria afirmar que en aquells temps fora pacífica, ans el contrari. Terol (2002a: 258-262) ha documentat nombroses «detencions i expulsions» dins aquesta àrea de la governació xativina.

El mateix recurs literari usa per a introduir Oriola dins la Germania, ja que fins a l'any 1521 tan sols havia aparegut al llibre esporàdicament. El comte de Melito havia sigut derrotat a la batalla del Vernissa i s'acostava la lluita per les terres meridionals del País Valencià. Elx i Crevillent havien claudicat, es preparava la batalla d'Oriola mentre el noble Pero Maça s'havia desplaçat a Múrcia buscant reforços militars per a combatre els agermanats. En aquest moment, el cronista (Viciano 2005: 410) havia de connectar l'agermanament d'Oriola, produït un any abans, amb els fets bèl·lics de la narració:

Haviendo de tratar de la redución de Orihuela se ha de entender cómo y por qué huvo Germanía en Orihuela, siendo ciudad assentada en el estremo del reino, a XXX leguas de Valencia. Fue desta manera, que sabiendo en Orihuela los del pueblo las cosas que hazían los del pueblo de Valencia, por hazer otro tanto, acordaron agermanarse con los de Valencia, y por esta causa en el mes de agosto año de MDXX se agermanaron.

El relat es desenvolupa durant l'estiu de 1521. Elx, contràriament a les afirmacions de Viciano, no s'havia retut el 22 de juliol 1521, data en què les forces reialistes estaven concentrades a prop de Gandia, disposades per a la batalla, sinó un mes després, el 12 d'agost.

5. El comte de Melito, lloctinent del regne

El dilluns 21 de maig 1521, el virrei s'esperà al camí de Quart per a entrar triomfalment a ciutat. Hi havien acudit a rebre'l la juraderia, el governador, oficials reials i de justícia, a més de nombrosos cavallers i ciutadans, «gente de honor», que proclama el cronista. Una recepció bastant habitual que València

dispensava als càrrecs assenyalats, com expressa l'historiador: «le recibieron con grande amor y acatamiento». Quan el virrei Diego Hurtado de Mendoza arribà al Tossal, l'esperaven els Tretze i una representació de la Germania, que cap d'ells no havia anat a Quart. Fetes les reverències, el virrei decidí de tirar recte pel carrer de Cavallers cap a la seu per a la jura dels furs, fet amb què trencava la tradició secular. Els agermanats prengueren les regnes de la mula on cavalcava el comte i Guillem Sorolla se li adreçà per a fer-li saber que, quan una autoritat, reial o noble, hi arribava, feia un trajecte concret, la volta del Corpus. Dit i fet, el seguici feu la volta de la processó que, com sabem, era cívica i protagonitzada majoritàriament pels gremis. Boira (2002: 9) es qüestiona si aquesta anècdota no pren el caire d'«una significació de resistència, si més no simbòlica, davant el poder nobiliari». Almenys, sí que era una forma de donar a entendre els usos i costums dels valencians a un estranger que venia a governar-los i ho desconeixia quasi tot del país. El suggeriment de Boira és contrastat pel relat hiperbòlic de Vallés (2000: 159) que posa els Tretze en la tessitura de desafiar el virrei: «Sorolla y los radicales le organizaron un recibimiento difícil de olvidar y que tenía como finalidad el que viese el peligro que podía correr si desafiaba el poder de la Germania». Una intencionalitat difícil de copsar quan el cronista s'absté de formular cap comentari i el comte de Melito acceptà el canvi de bon grat, en paraules posades en boca seua per Viciano (2005: 95) «Y con rostro alegre hizo y cumplió lo que los XIII le suplicaron y advertieron». La resta de dietaris coetanis no hi fan esment. Potser guiar el virrei pel recorregut històric de les entrades règies es tractés d'un colp d'efecte dels Tretze. Almenys, així ho manifesten Eulàlia Duran (1982: 160 i García Cárcel (1981: 105).

En la batalla administrativa per a aconseguir l'entrada dels menestrals a la juraderia, els Tretze havien presentat una lletra reial al lloctinent general. A instàncies del braç militar que demanava la seua intervenció, el virrei es declarà sorprenentment «árbitro del contencioso» i exigí la presència dels Tretze amb els seus advocats i la juraderia perquè fossen els doctors de la Reial Audiència qui dictaminassen sobre aquest afer. La decisió fou presa amb estranyesa pels consellers atès que hi havia aparaulada una concòrdia entre els Tretze, els jurats i el consell. Presentats els advocats agermanats, el virrei els advertí que única-

ment serien elegits els membres inclosos dins la *ceda* reial. Una decisió que els advocats explicaren als consellers a fi de determinar la postura que calia prendre davant l'elecció imminent dels jurats. Segons unes declaracions de l'advocat reialista Dimas d'Aguilar, algú s'atreuï a afirmar, dins la parròquia, que «no desitjava altra cosa sinó escampar sanch en les rajoletes de la sala dos dits en alt, si los dits jurats menestrals no-s feyen». Viciano (2005: 102) situa la discussió dins l'àmbit de la juraderia i posa l'amenaça en boca de Guillem Sorolla: «si en esto se nos haze contradicción, yo us prometo que estos ladrillos que pisamos se cubrirán de sangre». Una manifestació que ha sigut usada posteriorment pels cronistes que utilitzaven Viciano de font amb la intenció d'exemplificar la *brutalitat* dels agermanats. D'acord amb la documentació històrica, no consta que fora pronunciada a la sala de la juraderia sinó a la confraria de Sant Jordi, en presència dels consellers, si donem per bona la declaració d'Aguilar, jurista de contrastada ideologia antiagermanada, feta per a acusar els agermanats i quan Sorolla ja havia sigut ajusticiat. Per a reblar el clau, després de pronunciada l'amenaça, Viciano escriu que Sorolla i dos consellers més marxaren, en versió vicianesca, a trobar-se «con grande saña» amb els altres Tretze.

Al llarg dels capítols del *Libro quarto* hi ha altres episodis en què el cronista altera intencionadament els textos o les realitats històriques per acoblar-los al seu discurs antiagermanat. Durant el mes de maig 1520, vespra de la Pasqua de l'Esperit Sant, es devia procedir a la elecció dels membres del jurat d'acord amb una *ceda* reial tramesa pel monarca. Quan es llegiren públicament les instruccions de l'elecció i els noms que componien la llista de candidats a jurats, Viciano (2005: 110) reproduïx un comentari del jurat Jeroni Cervera amb la vera intenció d'escurçar i transformar la substància del parlament en paraules contràries a les pronunciades. Per a l'historiador, el jurat acceptà les instruccions i donà el vistiplau per a procedir al nomenament. Segons l'acta del Consell General, el jurat proposà «que-s delibere si-s deu fer la dita elecció». Una contravenció del discurs que convenia al relat del cronista per a demostrar la submissió dels jurats al virrei.

Quan el 9 de setembre 1521 arribà Martí de Viciano a Dènia, havent entregat el memorial tramés pel governador de la Plana al lloctinent general, es quedà a viure-hi durant un temps. Durant aquest període, l'historiador estigué

en contacte directe amb el virrei, del qual obtingué la gràcia de conèixer les seues decisions a mesura que es prenien. Ho feia a través del secretari Francesc Sellés, que li subministrava la documentació. Ignorem si en l'entretant tornà a Castelló amb la resposta del virrei, viatge que no consta als annals.

D'aquest fet, Viciano (2005: 185) en fa ostentació i explica l'origen d'alguns documents oficials transcrits a la seua crònica:

[...] provehía de las provisiones y prevenciones necesarias. Esto puedo yo bien dezir porque algunas vezes le vi solo porque los del consejo entendían en las cosas de justicia y los cavalleros estavan derramados por diversas partes del reino, y los que estavan en Denia eran pocos, y no todos eran para el consejo de guerra [...] Assí que havía el virey de escribir, despachar correos, embiar espías, descubrir secretos, conservar los buenos y buscar medios para recobrar los que ivan perdidos y engañados [...] Y para entretener las villas agermanadas escribió muchas cartas.

Els elogis que dedica Viciano (2005: 185) al comte de Melito són nombrosos, dels quals es desprèn una forta admiració per l'estil i retòrica dels seus escrits:

[...] porque tenía muy polido orden, promptitud y estilo en dictar una carta [...] Esto que he dicho sé porque lo tracté muchas vezes con el dicho Cellés, al qual el virey havía mandado que me comunicasse el registro de las cartas y provisiones que se hazían, porque con más verdad yo pudiesse escribir esta historia. Y assí, hablando y tractando deste negocio muchas vezes con el dicho Cellés, aquél alabava los consejos, avisos y apuntamientos del virey, por ser muchos y bien reglados lo que yo vi y entendí por las dichas cartas.

Per a Sebastià García Martínez (1983: 49) aquest fragment resulta decisiu per a confirmar la «vocación historiogràfica del autor», que propicia una color «oficialista y áulica» de la qual Viciano no es desprendreà en tota la crònica. La lectura del *Libro quarto* proporciona un matís esbiaixat sobre l'actuació del virrei, «no pocas veces torpe», en paraules de García Martínez. A punt de retre Xàtiva, el comte de Melito es trobava acampat davant la mura-

lla i ordenà talar les moreres de l'horta amb la finalitat de crear una plana on un esquadró pogués marxar sense impediment. Mentrestant, molts dels soldats de fortuna presents dins la ciutat cercaven l'ocasió de canviar de bàndol. En una de les freqüents escaramusses amb els xativins:

El señor de Sorio se puso en orden de retraher y dexando en algunos morales seis cédulas conformes, en las cuales dezía que el virey hotorgava perdón de qualquier culpa cometida a los soldados que quisiessen venir a su ejército para servir al rey en la guerral. Méndez tomó una cédula de aquellas y dixo: — Quan sabio es el virey. Cómo quiere que cantemos en Xátiva: «Mis cabellos lindos, madre, dos a dos se los lleva el aire».

Una cobla d'origen jueu que segons Rafael Lapesa (1990: 44) era bastant corrent i circulava amb freqüència entre els ambients populars del segle XVI. No resulta estrany que Viciano (2005: 532-533) introduís la primera estrofa perquè el lector coetani la pogués identificar amb facilitat. Anotem que el cronista posa els versos en boca d'un soldat a sou del virrei, Pero Méndez. La kharja diu així:

Estos mis cabellos, madre,/ dos a dos me los lleva el aire./ No sé qué pendencia es ésta/ del aire con mis cabellos,/ o si enamorado dellos/ les hace regalo y fiesta;/ de tal suerte los molesta/ que cogidos al desgaire/ dos a dos me los lleva el aire.

La composició s'enclou dins el tema dels casaments sefardites i es refereix a la imatge dels cabells solts que simbolitzen la virginitat. No fora aquest l'objectiu del cronista sinó referir-se al degoteig constant dels soldats de fortuna que desertaven de Xàtiva per a engrossir l'exèrcit reialista. Un cant que s'ajustava com un guant a les contínues defeccions dels mercenaris forans.

El tema dels cabells solts, que trobem també en altres líriques com la catalana i la gallega, es feu molt fet popular i modernament l'ha cantada Isabel Parra. Es tracta d'una composició discutida literàriament. Ha format part d'antologies en moltes ocasions, Dámaso Alonso i Juan Manuel Blecua (1969: 289 i 292) la reproduïren dins els seus treballs sobre la lírica tradicional hispànica.

6. Conclusions

Rafael Martí de Vicianà dedicà el *Libro quarto* de la seua obra a historiar la revolta agermanada des del punt de vista de la noblesa, classe a què pertanyia. Tanmateix, en molts passatges del llibre es fa evident una distància que podíem qualificar de *neutral* sobre els fets que es dilueix a mesura que avança el moviment arreu del País Valencià i deriva en la condemna de la Germania. Conté nombrosa documentació oficial extreta de la correspondència mantinguda pel virrei, la dels dirigents agermanats i d'altres estaments oficials. Aquesta característica atorga al *Libro quarto* un aspecte de relat *oficialista* alhora que veraç en molts punts de la redacció. Cal destacar-hi l'exhaustivitat de la narració, la naturalitat, el detallisme d'algunes descripcions i el relat gairebé cronològic de la revolta.

Bibliografia

- ALONSO, D.; BLECUA, J. M. (1969) *Antología de la poesía española. Lírica de tipo tradicional*, Madrid, Gredos.
- ARDIT, M. (2002) «Vicianà i les Germanies», *Saó*, núm. 32, pp. 20-22.
- BLEDA, J. (2001) *Corónica de los moros de España*, estudi introductor de Bernard Vincent, Rafael Benítez Sánchez-Blanco, València, Universitat de València.
- BOIRA I MAIQUES, J. V. (2002) «Terra i llibertat», *Saó*, monogràfic «Rafael Martí de Vicianà (1502-1582)», 32, pp. 13-15.
- CARRASCO RODRÍGUEZ, A. (1998-99) «Una aportación al estudio de las Germanías Valencianas: el saco de Orihuela de 1521», *Revista de Historia Moderna*, 17, pp. 219-234.
- CATALÀ DE VALERIOLA, G. R. (1984) *Breu relació de la Germania de València*, dins Eulàlia Duran: *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre.
- DURAN, E. (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- DURAN, E.; REQUESENS, J. (1997) *Profecia i poder al Renaixement*, València, Tres i Quatre.
- (1994) *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre, I, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Abadia de Montserrat.
- ESCAITÍ, V. J. (2009a) «La imagen de la nobleza, según Rafael Martí de Vicianà (s. XVI): del pasado medieval al proyecto imperial», *Mirabilia: Electronic Journal of Antiquity, Middle & Modern Ages*, 9, pp. 266-291.

- ESCARTÍ, V. J. (2009b) Ideologia nobiliària i impero a l'obra de Rafael Martí de Viciàna», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 64, pp. 609-627.
- ESCOLANO, G. (1972): *Década primera de la historia de Valencia*, VI, València, Universitat de València.
- FERRANDO FRANCÉS, A. (2002) «De la tardor medieval al Renaixement: breu radiografia d'una gran mutació sociolingüística i cultural dels Viciàna lletraferits», *Miscel·lània homenatge a Rafael Martí de Viciàna en el V centenari del seu naixement 1502-2002*, Borriana, Ajuntament de Borriana / Biblioteca Valenciana, pp. 21-35.
- GARCIA, M. (1935) *La Germania dels menestrals de València*, València, Gorg.
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1981) *Las Germanías de València*, Barcelona, Península.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1983) «Introducción a la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia», I, dins Martí de Viciàna: *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València, Universitat de València.
- IBORRA I GASTALDO, J. (2004) «Introducció a la Crònica de València», dins Martí de Viciàna: *Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- LAPESA, R. (1990) «El mundo de la antigua lírica popular hispánica», *Cuaderno Gris*, època I, 5, pp. 42-47.
- PÉREZ GARCÍA, P. (1996) «Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germania de Valencia (1519-1523)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22, pp. 141-198.
- (2017) *Las Germanías de València, en miniatura y al fresco*, València, Tirant lo Blanc.
- (2020) «La Germania, quinientos años después», *Reflexiones históricas y artísticas. En torno a las Germanías de Valencia*, València, Universitat de València, pp. 16-86.
- RODRÍGUEZ CONDESA J. (2003) *Rafel Martí de Viciàna (Estudi bio-bibliogràfic)*, Borriana, Ajuntament de Borriana.
- SÒRIA, J. (1960) *Dietari*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- TEROL I REIG, V. (2002a) «Un regne sense cavallers? La Germania en la sotsgovernació de Xàtiva», tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València.
- (2002b) «La Germania en la governació foral de Xàtiva», *Estudis. revista de Historia Moderna*, pp. 509-520.
- VALLÉS BORRÀS, V. (2000) *La Germania*, València, Alfons el Magnànim.
- VICIÀNA, M. de (2002) *Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- (2005) *Libro cuarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, PUV.
- XIMENO, V. (1747) *Escritores del reyno de Valencia*, vol, 1, Joseph Estevan Dolz, València.